

Bijna alle aspecten van de vraag, hoe de Nederlandse communisten met de film omgingen, komen ter sprake: de vertoning van Russische films (veel belangrijker dan die van de eigen producties), organisatorische en commerciële problemen, problemen met de filmkeuring, communistische acties tegen 'fascistische' en anti-sowjet-films en zelfs de filmkritieken in de communistische pers. De laatste twee artikelen, van Peter Mol, behandelen een strakker omschreven onderwerp: eerst het beleid van de regeringen in 1948-1965 om de CPN van zendtijd uit te sluiten en daarna het zendtijdbeleid van de CPN vanaf 1965, toen ze eindelijk tot de televisie werd toegelaten, tot 1986, toen ze al haar Tweede-Kamerzetels verloor en daarmee uit de ether verdween.

Als evenementiële geschiedschrijving zijn deze vlot geschreven hoofdstukken stellig geslaagd en van veel nut voor wie zich in de CPN-geschiedenis wil oriënteren. Wie dieper op de communistische 'partijcultuur' wil ingaan, vindt in dit boek eerste aanzetten, niet meer. Zo worden (85) de Waarheid-filmochtenden in Amsterdam wel als 'alternatieve kerkdienst' aangeduid, maar op de vraag in hoeverre de communisten ook een soort 'zuil' vormden wordt niet ingegaan. In het hoofdstuk over de uitsluiting van de CPN van zendtijd zou een verwijzing naar de problemen van enkele jaren geleden rondom zendtijd voor de Centruumpartij verhelderend geweest zijn: niet alleen angst en/of dogmatisme bepaalden het beleid van regering en kamermeerderheid, maar ook de wens om duidelijk te maken dat de CPN, hoewel legaal, geen 'gewone' democratische partij was. Wat wel goed uit de verf komt, is de ambivalentie waarmee de communisten, vanouds meesters van het gesproken en gedrukte woord en huiverig voor al te 'luchtige' propaganda, het medium film tegemoet traden.

Het gebrek aan diepgang is waarschijnlijk vooral het gevolg van de beperkingen die de auteurs zich ten aanzien van hun 'bronnen' hebben opgelegd; buiten rapporten van de filmkeuring en de *Handelingen der Staten-Generaal* zijn dat: de communistische persorganen, vanaf de jaren vijftig ook stukken uit het CPN-archief en verder zestien interviews met (ex-)communistische hoofdrolspelers. Bijna allemaal communistische bronnen dus die zelden kritisch getoetst worden. Cijfers over leden- en bezoekersaantallen — die vaak schaamteloos geflatteerd waren — worden zonder meer overgenomen, zelfs de 90.000 bezoekers van het Waarheid-festival in 1947 (dat het er slechts 32.000 geweest waren moest *De Waarheid*, door de gemeente Amersfoort in het nauw gedreven wegens de vermakelijkheidsbelasting, destijds al schoorvoetend erkennen). Ook de geïnterviewden worden zonder toetsing aangehaald. Daardoor is vooral het verhaal over de laatste tv-jaren van de CPN, dat steunt op de mededelingen van teleurgestelde vernieuwers als Ton van Hoek en Gerrard Verhage, wel heel erg somber en naargeestig uitgevallen.

Maar laat ik positief eindigen. Hogenkamp en Mol hebben blijkbaar tempo vóór diepgang laten gaan en daardoor hebben ze in minder dan twee jaar een nuttig boek kunnen afleveren. Een breed opgezette studie over de CPN-partijcultuur zou nog mooier geweest zijn, maar hoe lang zou dat geduurd hebben en hoe groot zou het gevaar van verzanden daarbij zijn geweest?

A. A. de Jonge

F. A. C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* ('s-Gravenhage: SDU uitgeverij Koninginnegracht, 1993, 460 blz., f79,90, ISBN 90 12 08003 7).

De rol van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de contemporaine militaire, politieke en sociaal-economische geschiedenis is in Nederland, zeker vergeleken met bijvoorbeeld de Angelsaksische landen, nogal onderbelicht gebleven. In deze situatie begint geleidelijk veran-

dering te komen. Symptomatisch daarvoor is de oprichting in 1991 van de Stichting inlichtingen studies Nederland, waarin wetenschappers (historici, politicologen) en (voormalige) medewerkers van Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten van gedachten wisselen over aspecten van de geschiedenis van die diensten. Het is dan ook niet geheel toevallig dat de amateurhistoricus Kluiters bij de uitgeverspresentatie zijn geesteskind aanbood aan niet alleen het Tweede Kamerlid Dijkstal, bekend woordvoerder op het gebied van politie- en veiligheidszaken, maar ook aan de voorzitter van genoemde Stichting.

Kluiters' boek is niet zo gemakkelijk te karakteriseren. Zelf noemt hij het in zijn voorwoord (9) 'de eerste poging de geïnteresseerde lezer wegwijs te maken in het woud van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten' door in het kort hun doelstellingen en organisatiestructuren te beschrijven. Daarnaast besteedt de schrijver aandacht aan biografische gegevens van personeelsleden van die diensten. Interpretatie van de door hem verzamelde feiten laat Kluiters echter expliciet aan anderen over (9). Zo kwam een soort encyclopedisch handboek tot stand dat in twee onderdelen uiteenvalt: een alfabetisch geordende opsomming van ruim vijftig overheidsorganisaties die zich in Nederland en koloniën met inlichtingen- en veiligheidswerk bemoeien of hebben bemoeid, en een eveneens alfabetische lijst van personeelsleden van die organisaties. Een register waarin zowel zaak- als persoonsnamen zijn opgenomen completeert het geheel.

Vooropgesteld moet worden dat Kluiters een gigantisch werk heeft geleverd met het boven water krijgen van zijn gegevens die voornamelijk van formele en institutionele aard zijn: instellingsbeschikkingen, Koninklijke Besluiten, organisatorische indelingen, leidinggevende personen, zelfs — voor het merendeel inmiddels niet meer bestaande — adressen en telefoonnummers. Uit open bronnen en archieven heeft hij, soms met een beroep op de wet openbaarheid van bestuur, een uitputtende inventarisatie van de Nederlandse geheime diensten weten te maken. Voor zover valt na te gaan heeft Kluiters alle Nederlandse diensten, dienstjes, secties en afdelingen die zich in de twintigste eeuw met inlichtingen en/of veiligheidswerk hebben bezig gehouden weten op te sporen. Dit is op zichzelf een niet geringe prestatie.

Bij nadere beschouwing blijkt er echter op de door de schrijver beoogde 'A 1 kwaliteit' van de bijeengebrachte gegevens nogal wat af te dingen. Hiermee doel ik niet op de op dit terrein onvermijdelijke onvolledigheden, maar op onjuistheden in de vermelde feiten, het niveau waarop een boek dat 'feiten, geen interpretaties' wil geven, beoordeeld kan worden. Als 'huishistoricus' van de BVD bekeek ik de lemma's betreffende de Binnenlandse veiligheidsdienst en zijn rechtsvoorgangers Bureau nationale veiligheid en Centrale veiligheidsdienst wat meer dan oppervlakkig. Hierbij stuitte ik op een aantal onnauwkeurigheden. In willekeurige volgorde: het is onjuist dat bij de reorganisatie van de Buitenlandse inlichtingendienst (BID) in 1970 het politieke studiebureau van die dienst naar de BVD overging (34). De Stafafdeling buitenlandse politiek (SBP) van de BVD bestond al vanaf 1963. In 1970 kwamen er van de BID noch taken noch medewerkers over naar BVD/SBP. Het is eveneens onjuist dat er een 'Bureau Crabbendam' bestond dat later bij het Bureau nationale veiligheid (BNV) werd ingelijfd (93). Kort na oprichting van het BNV zocht het hoofd daarvan, L. Einthoven, de hoofdinspecteur van politie J. G. Crabbendam aan, onder de paraplu van het BNV een politieke inlichtingendienst op te richten. Dit werd het Bureau B van het BNV. Dat de Centrale veiligheidsdienst (CVD) in BN V-verband werkzaam was (99) klopt niet. Einthoven, die hoofd van beide diensten was, deed er juist alles aan de beide diensten gescheiden te houden en zelfs het bestaan van de CVD voor het personeel van het BNV geheim te houden.

Ook het tweede onderdeel van het boek is niet vrij van fouten. Het huidige hoofd van de BVD, A. W. H. Docters van Leeuwen (344), was inderdaad plaatsvervangend directeur-generaal

openbare orde en veiligheid, echter geen directeur-generaal. Het genoemde directoraat-generaal ressorteert onder het ministerie van binnenlandse zaken, niet van justitie. Met betrekking tot de eerder genoemde Crabbendam vermeldt Kluiters wel uitgebreid diens militaire (reserve-)rangen, maar niet de veel relevanter informatie dat hij al voor 1940 werkzaam was bij de inlichtingendienst van de Haagse politie.

Dat brengt me op een meer algemeen punt van kritiek. Waar dat maar enigszins mogelijk is, vermeldt Kluiters militaire (reserve-)rangen. Hij doet dit naar hij in zijn voorwoord mededeelt (10), om daarmee de zwaarte aan te geven van de respectieve functies. Dit moge zo zijn wanneer het gaat om personeel van militaire diensten, bij de behandeling van civiele diensten werkt deze aanpak ronduit misleidend. De gepensioneerde medewerker van de BVD W. G. Visser bijvoorbeeld mag dan op 1 januari 1947 zijn 'teruggesteld in de positie van sgt' (403), zijn ambtelijke rang bij de BVD was vergelijkbaar met die van een hoofdofficier. Tot slot nog een ander algemeen punt van kritiek: de annotatie. Kluiters verantwoordt zijn lemma's nogal eens in grote verzamelenoten 'om de leesbaarheid niet verder te verkleinen en om, volgens de samensteller zinloze, verwijzingen naar anonieme bronnen te vermijden' (10). Het resultaat is dat de lezer vaak volstrekt in het duister tast bij de vraag op welke bron een bepaalde bewering of vaststelling is gebaseerd. Niettemin: Kluiters' boek is de eerste en enige gids voor wie informatie zoekt over de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de twintigste eeuw. Het is daarom onmisbaar voor een eerste oriëntatie. Voorzichtigheid bij het hanteren van de door hem verzamelde gegevens is echter geboden.

D. Engelen

H. A. van Wijnen, *De prins-gemaal. Vogelvrij en gekooid* (Amsterdam: Balans, 1992, 318 blz., f39,50, ISBN 90 5018 179 1).

In 1976 werd Nederland opgeschrikt en geschokt door de zogenaamde Lockheed-affaire, die de positie van prins Bernhard onherstelbare schade berokkende. Nog in dat zelfde jaar voerde H. A. van Wijnen gesprekken met de prins omdat hij een boek wilde schrijven over diens relatie tot de ministeriële verantwoordelijkheid (7). Voor openstelling van archieven, in het bijzonder de particuliere briefwisseling van de prins, was het toen echter nog te vroeg. Nu enige afstand tot de opwinding van 1976 is ontstaan, is er in dit opzicht het nodige veranderd. Zo kon in 1992 dan tenslotte Van Wijnens boek worden gepubliceerd, gebaseerd niet alleen op literatuur en vele gesprekken met de prins en andere betrokkenen, maar tevens op uitvoerig archiefonderzoek, waarbij ruimhartig toegang is verschaft ook in die particuliere correspondentie.

Aan het slot van zijn boek komt Van Wijnen tot de volgende conclusie over het oordeel van de regering in de Lockheed-affaire: 'Maar de motivering van het oordeel van de regering was niet vrij van hypocrisie en ze was vooral onevenwichtig. Want hoe ernstig de ondeugden van prins Bernhard in deze zaak ook mochten zijn geweest, het constitutionele bestel had grosso modo dertig jaar lang zijn toezichthoudende taken verzaakt. De regering had nauwelijks toezicht op de prins uitgeoefend, geen enkel kader voor hem aangegeven en geen schrikdraad gespannen. En ook het parlement had hem, zeer wel wetend dat hij een vrijbouter was, altijd laten begaan' (236). Om tot die conclusie te komen heeft Van Wijnen een historische speurtocht ondernomen naar (potentiële) conflicten rond het optreden van prins Bernhard in verband met zijn constitutionele positie. Daarbij is hij op een reeks boeiende kwesties gestoten. Sommige ervan waren niet onbekend, andere leveren ware onthullingen op. In veel gevallen was het geluid van de bel wel gehoord maar de precieze plaats van de klepel nog onbekend. De meeste hoofdstukken